

Balkansko poluostrvo

- naziv potječe od turske rijeke i koja označava planiniski venac
- nalazi se u jugoistočnom delu Evrope, površine kao Francuska (505 578 km²) sa oko 45 miliona stanovnika
- danas se region Balkana označava kao Jugoistočna Evropa
- veza između u Evropi i Maloazijskog poluostrva ostvaruje se kroz Moravsko-varždarsku i Nišavsko-maričku dolinu
- Balkan je prostor prožimanja i spajanja različitih kultura i religija; najviše je južnoslovenskih naroda, Grka, Albanaca, Turaka...
- U zapadnom delu Balkanskog poluostrva početkom 20. veka formirana je Kraljevina Srbija, Hrvata i Slovenaca (1918. godine, a od 1929. preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju)
- Ova država postojala je do II Svetskog rata
- 1945. godine formirana je FNRJ – Federativna narodna republika Jugoslavija koja je bila podeljena na šest republika i dve autonomne pokrajine u sastavu Srbije; od 1963. godine država je preimenovana u SFRJ – Socijalistička federativna republika Jugoslavija
- Proces raspada SFRJ započeo je 1991. godine kada je iz njenog sastava istupila Slovenija a potom i Hrvatska; Makedonija i Bosna i Hercegovina postale nezavisne 1992. godine;
- Srbija i Crna Gora su 1992. godine formirale SRJ – Saveznu republiku Jugoslaviju koja je 2003. godine preimenovana u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore; Od 2006. godine Crna Gora je samostalna država;
- Na delu teritorije Srbije (Kosovo i Metohija) rezolucijom 1244, 1999. godine uspostavljen je protektorat OUN

Geografski položaj Srbije i njegov značaj

- Matematički položaj Srbije : 18°49'13" i 23° 00' 43" istočne geografske dužine, 41° 51' 05" i 46° 11' 25" severne geografske širine
- najistočnija tačka je vrh Srebrna glava na Staroj planini 1862m, a najzapadnija se nalazi na sredini plovnog puta Dunava kod Bezdana na tromeđi Hrvatske, Srbije i Mađarske;
- Najsevernija tačka se nalazi kod granice prelaza Kelebija, a najjužnija kod sela Rastelica u opštini Gora
- Najviša kontinentalna tačka je vrh Ceravica 2656m na Prokletijama, a najniža je ušće Timoka u Dunav 28m
- Kroz Rumuniju prolazi 45 paralela

- Fizi kogeografski položaj Srbije

- Srbija je istovremeno balkanska, panonska, podunavska, karpatsko-balkanska i dinarska zemlja; nema izlaz na more tj. svrstava se u grupu kontinentalnih zemalja;

- Ekonomskogeografski položaj

- saobraćajno-geografski položaj – povoljan; dolinama reka prolaze značajni evropski koridori koji povezuju srednju Evropu sa bliskozemnim zemljama
- nakon prokopovanja kanala Dunav-Majna-Rajna uspostavljena je veza između Crnog i Severnog mora

Sociogeografski položaj

- na prostoru Srbije prožimali su se različiti civilizacijski uticaji: vizantijsko-pravoslavni, austro-ugarsko-turski i islamsko-orijentalni

Politi kogeografski položaj

- Srbija ima najveći broj suseda, nalazi se u centralnom delu Balkanskog poluostrva što je u istoriji imalo dosta uticaja

Granice i veličina Srbije

- granica – uža ili šira teritorija koja razgraničava dve državne teritorije; unutar granica ostvaruje se teritorijalni suverenitet tj. nezavisnost jedne države;
- može biti jasna, prirodna barijera (reka, planina, jezero) i „vešta“ kada se granica uspostavlja nakon dogovora između dve države ili međunarodnim ugovorima
- uloga granice: odbrambena, ekonomska (cirkulacija ljudi, kapitala, robe i informacija)
- Srbija ima osam suseda – Hrvatska, Rumunija, Mađarska, Bugarska, Makedonija, Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora;
- Granični prelazi – pronađeni na karti
- Veličina Srbije – 88361 km²; teritoriju čine opštine, gradovi, glavni grad Beograd, i autonomne pokrajine – Vojvodina i Kosovo i Metohija;

Osnovne morfotektonske karakteristike reljefa

Reljef Srbije obrazovan je na kontaktu Karpatsko-balkanskih planina, stare Srpsko-makedonske mase i Dinarskih planina.

Nizije su zastupljene u Vojvodini, Ma vi, Pomoravlju i Klju u. Pobr a su u Šumadiji, Pocerini, Stigu i Timo koj krajini. Planinski predeli iznad 2000m zauzimaju malu površinu. Prose na nadmorska visina reljefa u Srbiji iznosi 473m. Najviša kontinentalna ta ka je vrh eravica na Prokletijama 2656m, a njanija je uš e Timoka u Dunav 28m.

Geološki sastav Srbije

U Srbiji su zastupljene stene razli ite starosti i sastava. Najrasprostranjenije su sedimentne stene mezozojske starosti (Karpatsko-balkanske i Dinarske planine) tj. kre njaci. Oni se pod uticajem spoljašnjih sila lako rastvaraju pa su zastupljeni kraški oblici reljefa. U Vojvodini dominira sitnizrna, krta stena les, kja je eolskog porekla. Na teritoriji Srbije mogu se na i i metamorfne stene od kojih je najzastupljeniji mermer (Ven ac) i gnajs (Vrša ke planine). Kristalastih škriljaca ima u pojasu Srpako-makednoske mase.

U Isto noj Srbiji (dolina Crnog Timoka), Radansko-topli koj i Kosovsko-kopaoni ko-rudni koj oblasti ima stena vulkanskog porekla koje ukazuju na intenzivnu vulkansku aktivnost u prošlosti. Ima i lakolitskih stena prvenstveno granita na Avali, Bukulji i Ceru.

Geološka gra a i oblici reljefa na prostoru Srbije odre eni su rasprostranjenjem tri velika raseda u Zemljinoj kori. Izme u centralnog i istog razloma prostire se stara srpsko-makedonska masa sastavljena od stena paleozojske starosti. Na tom prostoru kasnije je formirana udolina koja je uplivom vode iz Panonskog mora postala zaliv u kome se nataložene ogromne naslage sedimentnog materijala. Nakon povla enja vode tu su obrazovane re ne doline Južne i Velike Morave.

Isto no od Srpskomakedonske mase je venac Karpatsko-balkanskih planina koje su uglavnom sastavljene od sedimentnih stena, uglavnom kre njaka i dolomita.

Izme u centralnog i zapadnog raseda prostiru se Unutrašnji dinaridi (sastavljeni pretežno od dubinskih magmatskih stena) a zapadno od njih su Centralni dinaridi (sastavljeni uglavnom od kre njaka i fliša). U ovom predelu bila je izražena intenzivna vulkanska aktivnost a danas o tome svedo e ugašene vulkanske kupe Veletin kod Janjev, ur evi stupovi i Gradina kd Uš a.

Severno od srpskomakedonske mase prostiralo se Panonska depresija koja je bila ispunjena vodom. Panonsko jezero je postojalo oko 30 miliona godina a oteklo je sredinom kvartara kroz današnju erdapsku klisuru. Na dnu jezera nataložila se ogramna koli ina jezerskih sedimenata od kojih se kasnije formirao les.

2. Panonska nizija

Panonska nizija se prostire severno od Save i Dunava i sastavni je deo istoimene nizije koja zahvata veći deo Mađarske, deo Hrvatske, Rumunije, Austrije i Slovačke. Uz staru Srpsko-makedonsku masu predstavlja deo najstarijeg kopna na teritoriji naše zemlje. Na dnu ove nizije nalaze se debeli slojevi jezerskih sedimenta. Oni potiču iz vremena postojanja Panonskog jezera koje je oteklo krajem tercijara kroz erdapsku klisuru nakon čega je formirana reka na mreža. Za vreme postojanja Panonskog jezera jedine kopnene celine su bile **Fruška gora i Vršačke planine** koje se zbog toga označavaju kao ostrvske planine. Gudurički vrh (639m) na Vršačkim planinama je najviša kontinentalna tačka Vojvodine. Međutim, najveći deo nizije ima nadmorsku visinu manju od 200m.

Osim ostrvskih planina značajnu površinu Vojvodine zauzimaju prostrane **lesne zaravni – Sremska, Bačka, Banatska, Titelska i Tamiška**. Les je nataložen u pleistocenu (poslednje ledeno doba) i predstavlja žućkastu, trošnu, sitnozrnu stenu. Sremska lesna zaravan prostire se između Save i Dunava tj. od Vukovara do Zemuna. Bačka lesna zaravan prostire se u centralnom delu severne Bačke. Banatska lesna zaravan okružuje deliblatsku pešaricu, blago je nagnuta pravcem jiz. Titelska lesna zaravan nalazi se pri ušću Tise u Dunav i predstavlja izrazit oblik reljefa. Tamiška lesna zaravan prostire se između Tamiša i Begeje i predstavlja odvojeni deo nekadašnje velike bantske lesne zaravni.

Pešare su nastale kao posledica izduvavanja peska sa obala Dunava. **Subotičko-Bajška** ili Bačka pešara (oko 150 km²) na južnom obodu postepeno prelazi u lesnu zaravan. Na tom prelazu nalazi se niz eolskih jezera Paličko, Krvavo, Slano i Ludaško. **Deliblatska** ili Banatska pešara prostire se na površini od 360 km², između rečnih tokova Tamiša, Dunava i Karaša. U okviru pešare izdvajaju se pešare dine dugačke nekoliko stotina metara. Kako bi se eolski proces zaustavio tj. pesak bio umrtvljen veliki deo pešare je pošumljen. Najviša tačka pešare nalazi se kod Devojačkog bunara (199m).

Aluvijalne ravni su široke, naplavne ravnice pored reka nastale taloženjem rečnih materijala prilikom poplava.

3. Planinska oblast

Najveći deo teritorije Srbije (oko 75%) čini planinska oblast koja se sastoji od sledećih predela: **srpsko-makedonska masa, karpatsko-balkanske planine, unutrašnji dinaridi** (kopaonika grupa, šumadijska grupa i valjevsko-podrinjska grupa) i **centralni dinaridi** (starovlaška grupa, prokletijska grupa i šarska grupa).

Srpsko-makedonska masa obuhvata prostor oko doline Južne Morave i predstavlja najstariji deo kopna Srbije. Staro kopno je tektonskim pokretima rasedanja razlomljeno na više blokova od kojih su nastale gromadne planine i kotline između njih. Sa desne strane doline Južne Morave su Babička gora, Čemernik, Vardenik, Strešer, Dukat, Besna kobilica. Sa leve strane su Kukavica, Radan, Majdan, Jastrebac. Između planina su kotline i klisure: Vranjska kotlina, Grdelička klisura, Leskovačka kotlina, Pećenjsko suženje, Niško-aleksinica kotlina, Stalačka

klisura, Velikomoravska kotlina i Bagrdanska klisura. U okolini Vranja nalaze se paleovulkanski oblici reljefa – ugašene vulkanske kupe Oblik i Grot.

Karpatsko-balkanski predeo – Predstavlja deo 2000 km duga kog lanca koji se preteže od Slova ke do Bugarske. Granice ovog planinskog predela protežu se od erdapske klisure na severu do Zaplanjsko-lužni ke kotline i planine Ruj na jugu. Zapadna granica je dolina Velike Morave a isto na državna granica prema Bugarskoj. Planine su uglavnom izgra ene od kre njaka i raspore ene su u zapadni, srednji i isto ni planinski niz. Zapadni niz ine Homoljske planine, Beljanica, Ku aj, Rtanj, Ozren, Devica. Srednji niz ine Tupižnica, Tresibaba, Svrlijske. Isto ni niz ine Miro , Veliki Greben, Deli Jovan i Stara planina. Kao posledica dominantnog kre nja kog sastava u Karpatsko-balkanskom predelu se nalazi ve i broj pe ina Resavska, Rajkova, Ceremošnja, Zlotska, Vernjikica. Posebna prirodna atrakcija su prerasti – prirodni kameni mostovi i bigrene akumulacije.

Unutrašnji dinaridi

Kopaoni ka grupa – Kopaonik, Go , Stolovi i Željin;

Šumadijska grupa – Avala, Kosmaj, Ven ac, Bukulja, Rudnik i ledi ke planine;

Valjevsko-podrinjske planine – Cer, Vlaši , Gu evo, Boranja, Jagodnja, Povlen, Maljen, Suvobor;

Centralni dinaridi

Starovlaškoraska grupa – nalazi se izme u dolina reka Ibar i Drina – Tara, Zlatibor, Zlatar, emerno, Javor, Golija, Giljeva, Rogozna. U ovom planinskom predelu nalazi se i jedina visoravan u Srbiji tj. Pešter;

Prokletijska grupa – nalazi se zapadno od Metohijske kotline - Juni ka planina, Hajla, Žljeb, Mokra gora;

Šarska grupa – nalazi se južno od Metohijske kotline – Šar planina, Koritnik, Paštrik.

ELEMENTI I FAKTORI KLIME SRBIJE

Na formiranje klimatskih prilika na teritoriji Srbije utiču sledeći faktori: geografski položaj Srbije, reljef, blizina-udaljenost velikih vodenih površina i regionalnih celina iznad kojih se formiraju karakteristične vazdušne mase (Sibir i Sahara), biljni pokrivač i uticaj okeana.

Srbija se nalazi u severnom umerenom toplom pojasu a oko 70% njene teritorije se nalazi južno od 45°N. Planinski sistem Dinarida prostire se pravcem sz-ji i tako utiče na prodor vazdušnih masa iz pravca zapada i juga. Prostiranje Karpatsko-balkanskog planinskog venca utiče na formiranje klimatskih prilika u istoim delu zemlje. Veliko prostranstvo Panonske nizije i njena otvorenost ka severu omogućava prodor vazdušnih masa iz pravca severa. Vazdušne mase sa Atlantskog okeana donose vlažne vazdušne mase iako se on nalazi na oko 1800 km od Srbije. Tople vazdušne mase iz Sahare u Srbiju dolaze preko Sredozemnog mora i uslovljavaju veoma visoke temperature vazduha. Vazdušne mase iz Sibira donose hladne vazdušne mase i naročito u zimskom periodu uslovljavaju dugotrajne periode hladnog vremena sa niskim temperaturama. Biljni pokrivač na prostoru Srbije nije značajan klimatski faktor budući da šumski kompleksi nemaju veliko rasprostranjenje tj. ima uglavnom lokalni značaj.

TIPOVI KLIME

Panonsko-kontinentalna klima – zastupljena je na prostoru Panonske nizije, njenog oboda, Velikog i zapadnog pomoravlja i istoim delu Srbije do doline Nišave, kao i u brdsko-planinskim predelima do 800m n.v. Ovaj klimatski tip odlikuju topla leta, hladne, oštre zime i mala godišnja količina padavina. Karakterističan vetar za ovaj klimatski tip je košava, koja je najjača u zimsko doba godine.

Umerenokontinentalna klima – zastupljena je u planinskoj oblasti iznad 800m n.v. Ovaj klimatski tip odlikuje se umereno toplim i suvim letima i hladnim zimama sa negativnim prosečnim temperaturama. Najniža zabeležena temperatura je - 39° C, na Pešterskoj visoravni.

Planinska klima - izražena je na nadmorskim visinama iznad 1400m. Odlikuje je duga, hladna zima sa dosta snega i kratka, sveža leta.

Župna klima – je karakteristična za kotline koje su okružene planinama i tako zaštićene od upliva hladnih vazdušnih masa (Aleksandrova ka župa, Vranjska kotlina...). Iz ovog razloga u njima se formiraju stabilne vazdušne mase što kao posledicu ima više temperature vazduha nego u okruženju. Zato su ova područja pogodna za gajenje osetljivih biljnih kultura kao što su rano povrće i vinova loza.

Izmenjeno-sredozmena klima – zastupljena je u Metohijskoj kotlini zahvaljujući dolini Belog Drima kroz koju dopiru vazdušne mase sa Jadranskog mora tako da us prosečne zimske temperature pozitivne.

REKE SRBIJE

Reka je masa vode koja se kreće rečnim koritom od izvora ka ušću.

Rečni sistem – glavna reka sa svojim pritokama.

Rečna mreža podrazumeva sve rečne tokove na određenoj teritoriji.

Sliv je teritorija sa koje se sve vode slivaju ka jednoj reci, jezeru ili moru. Slivovi su razdvojeni **razvojem** – uzvišenjima koja usmeravaju vode ka različitim slivovima.

Reke Srbije se odlivaju u tri mora – Crno more, Jadransko more i Egejsko more.

Hidrografski vor Srbije se nalazi na Jezerskoj planini na Kosovu odakle se vode usmeravaju ka pomenutim morskim slivovima. Od ove planine ka istoku teče reka Nerodimka koja se razvija u dva kraka. Severni krak se uliva u Sitnicu koji pripada crnomorskom slivu a južni krak sa uliva u Lepenac koji pripada egejskom slivu. Ova pojava da vode jedne reke otiču u dva različita sliva naziva se bifurkacija. Od Jezerske planine ka zapadu teku pritoke Belog Drima koji otiču u Jadransko more.

Najveću površinu ima crnomorski sliv 92,5%, zatim jadranski sliv 5,3% i egejski sliv 2,2%.

Jezeru i termomineralne vode

Jezeru su udubljenja na kopnu ispunjena vodom. Prema na inu postanka mogu biti prirodna i vešta ka. Prirodna jezera nastaju pod uticajem erozivnih i akumulacionih procesa, a vešta ka je izradio ovek i uglavnom služe za vodosnabdevanje i proizvodnju elektri ne energije.

Na planinama koje su bile pod lednicima za vreme poslednjeg ledenog doba ima **ledni kih erozivnih jezera**. Na Prokletijama su Veliko i Malo eravi ko, Jezero bez dna, Travno i Crno jezero, a na Šar planini su Livadi ko, Malo i Veliko Jažina ko jezero. U okolini Subotice nalaze se Pali ko, Krvavo, Slano, Kelebijsko i Ludoško jezero. Ova **eolska jezera** nastala su radom vetra koji je u pesku i lesu izdubio plitke utoleglice u kojima se ujezerila plitka izdanska voda. Ludoško jezero predstavlja i važnu ornitološku stanicu pa je i zakonom zašti en.

U dolinama ravni arskih, krivudavih tokova nastale su **mrtvaje – re na jezera**. Kao posledica meandriranja re nog toka nastaju jezera uglavnom potkovi astog oblika u kojima se voda obnavlja za vreme poplava. Najve a mrtvaja u našoj zemlji je Obedska bara, zatim Carska bara, Rusanda, en ansko jezero, Belo jezero...

U kraškim oblicima reljefa – uvalama i vrta ama nastaju **kraška erozivna jezera**. Takvo je npr. Jezero u naselju Srem ica.

U koritima reka koje proti u kroz kre nja ke terene dolazi do taloženja kalcijum-karbonata i stvaranja prepreka ispred kojih se voda ujezeruje a potom preliiva u vidu slapova i vodopada. Na ovaj na in formiraju se **kraška akumulativna jezera** kao što je 16 stepeni asto pore anih jezera na reci Miruši, pritoci Belog Drima.

Posebnu grupu jezera predstavljaju **urvinska jezera** koja nastaju kada velika koli ina stenovitog materijala ili zemlje sklizne i pregradi re nu dolinu zbog ega se voda ujezeri. Na ovaj na in formirano je Zavojsko jezero na reci Viso ici, pritoci Nišave, Obla insko jezero na planini Jastrebac..

Vešta ka jezera su erdapsko na Dunavu, Peru a ko i Zvorni ko na Drini, Gazivodsko na Ibru, Sjeni ko, Zlatarsko i Radoinjsko na Uvcu, Ov arsko-kablarsko, Parmena ko i Me uvršje na Zapadnoj Moravi...

Srebrno jezero na Dunavu i Savsko jezero na Savi nastalisu pregra ivanjem rukavaca pomenutih reka.

Termomineralne vode

Vode ija je temperatura iznad 20°C nazivaju se **termalne**, a ukoliko imaju više od 1g/l rastvorenih mineralnih materija nazivaju se **mineralne vode**. Srbija ima veliki broj tremomineralnih izvora a ure ena mesta oko njih se nazivaju **banje**. Najtopliju vodu u Evropi ima Vranjska banja 96°C, zatim Jošani ka banja 78°C, Kuršumlijska banja 68°C. Lukovska banja 61°C i Novopazarska 54°C.

Ekonomski značaj voda

Voda se koristi za piće, proizvodne industrijske procese, navodnjavanje zemljišta, proizvodnju električne energije, plovidbu, ribolov, turizam i rekreaciju.

Kvalitet voda i podzemnih i površinskih utvrđuje se kroz četiri klase:

- klasa I – iste vode koje se u prirodnom stanju mogu koristiti za piće (Studenica, Veliki Rzav, manje planinske reke i jezera)
- klasa II – vode koje se nakon prečišćavanja mogu koristiti za piće, kupanje i ostale namene (Dunav, Drina, Golijaska Moravica, Raška, Crni Timok, Jablanica...)
- klasa III – vode pogodne za navodnjavanje, tremoenergetiku i rudarstvo (Sava, Tisa, Kolubara, Velika, Južna i Zapadna Morava, Pek...)
- klasa IV – vode zagađene iznad maksimalno dozvoljenih koncentracija pa se mogu koristiti samo za plovidbu i hidroenergetiku (Begej, Sitnica, Cetinja, Despotovica, Topiderska reka, Lepenica...)

Neke reke se prema stepenu kvaliteta vode ne svrstavaju ni u jednu postojeću kategoriju tj. „van klase“ su Borska reka, Prištanka i Štira.

Sastav i odlike tla u Srbiji

Zemljište ili tlo je površinski rastresiti sloj zemljine kore. Nastaje dugotrajnim procesom raspadanja materijalne podloge pod uticajem mikroorganizama u različitim klimatskim, geološkim i hidrološkim uslovima. Iz ovog razloga na prostoru Srbije izdvajaju se više tipova zemljišta.

ernozem ili crnica je najplodnije zemljište koje se formira na lesnoj podlozi u uslovima kontinentalne klime. Ima u Vojvodini, Mađarskoj, Stigi i Braničevu. Prirodni biljni pokrivač na crnici je stepa koja je pod uticajem vremena pretvorena u obradivo zemljište.

Smonica se formira na glinovitoj podlozi. Ovo je plodno, duboko zemljište crne boje zastupljeno uglavnom u brdskim predelima Šumadije i Kosova, i u Istočnoj Srbiji.

Gajnjake nastaju na podlozi od jezerskih sedimenata. Smeđe su boje, dobro provode vazduh i vodu. Zastupljene su u Šumadiji, Zapadnom i Velikom pomoravlju, Podrinju i na Kosovu.

Crvenice nastaju na krečnjačkoj podlozi a rasprostranjene su u Istočnoj i Zapadnoj Srbiji.

Podzol nastaje u uslovima hladne i vlažne klime. Ovaj tip zemljišta je zastupljen u planinskim predelima, slabe je plodnosti i ispiranja mineralnih materija.

Biljni i životinjski svet Srbije – Zaštita i unapređivanje prirode

Skup aktivnosti koje se preduzimaju u cilju očuvanja i unapređivanja stanja prirodnog dobra predstavlja zaštitu prirode. Prirodna dobra su očuvani delovi prirode posebnih

vrednosti i odlika (biljne i životinjske vrste, geološki, geomorfološki, paleontološki i hidrološki objekti). Postoji nekoliko kategorija zaštite prirodnih dobara:

- **nacionalni park** – prostor visokih vrednosti, sa raznovrsnim oblicima flore i faune i kulturnoistorijskim vrednostima na površini od najmanje 2000 ha i ima izuzetan nacionalni značaj
- **park prirode** – predeo dobro očuvanih prirodnih svojstava bez većih degradacionih promena
- **predeo izuzetnih odlika** – manje područje živopisnih obeležja i nenarušenih primarnih vrednostima
- **rezervat prirode** – neznatno izmenjen deo prirode sa biljnim i životinjskim vrstama namenjenih očuvanju genetskog fonda
- **specijalni rezervat prirode** – rezervat prirode sa jednom ili više prirodnih vrednosti koje je potrebno posebno štiti
- **spomenik prirode** – reprezentativni geološki, geomorfološki, hidrološki i botanički prirodni objekti markantnog izgleda
- **prirodne retkosti** – brojne i životinjske vrste kojima je ugrožen opstanak u prirodnim staništima sa retkim arealom rasprostranjenja

U Srbiji ima pet nacionalnih parkova: Đavolja varoš, Fruška gora, Kopaonik, Tara i Šar planina.